

Az első Nagy Imre-kormány jegyzőkönyvei I. kötet*

Az 1945 utáni évek kormányainak újabb kötete látott napvilágot. Nagy Imre első kormánya 1953 közepe és 1954. január közepe közötti időszak anyagait fogja össze, vagyis az 1955. április 18-ával végződő Nagy-kormány rövidebb szakaszát 1072 oldalon. A szerkesztés korszerűsödött a sorozat többi kötetéhez képest: jobban megfelel alapfunkciójának, nevezetesen a böngészésnek. A dokumentumkötetek feladata ugyanis mindig ez, különösen az ilyen testületek munkáját bemutató exkluzív kiadványoké. A közreadás levéltárosok, történészek és esetleg egyetemi hallgatók számára megkönnyíti a munkát, vagyis az olvasónak nem kell elzarándokolnia a levéltárba, hanem csak le kell vennie a könyvespolcra és meg kell találnia a keresett részeket. Megszerzéséhez el kell látogatni a Magyar Országos Levéltárba vagy a megyeiekbe, hiszen vonalkód és ár nincs is rajta. Talán kivételesen középiskolában is használható, esetleg a fiatalok meg tudnak ismerkedni az ötvenes évek eleji minisztertanács munkájának mikéntjével, vagy a jegyzőkönyvkészítés technikájával. A kötet tehát megkönnyíti a böngészést, például a névmutató mellett tárgymutatóval is rendelkezik. (A tárgymutató egyben a földrajzi neveket is tartalmazza.) A tartalom-

* *Nagy Imre első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei I. kötet. 1953. július 10. – 1954. január 15.* Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: BARÁTH Magdolna és GECSÉNYI Lajos. A bevezető tanulmányt írta: BARÁTH Magdolna. Nagy Imre Alapítvány–Magyar Nemzeti Levéltár közös kiadása, Budapest, 2018. 1072 p.

jegyzék mellé helyezi a napirendi jegyzéket, és kettős oldalszámozást kapott, a láblécben a kötet, a fejlécben az ülések jegyzőkönyveinek – hangsúlyos – számozásával. Emellett hozza a minisztertanács röpszavazással született döntéseinek jegyzékét.

A tradíció az aprólékos jegyzetelésben és a mellékletek válogatásában mutatkozik meg. Ez követi a korábbi kötetek, a két elhunyt kiváló levéltáros, Szücs László és G. Vass István fáradhatatlan munkájának metódusát. (Maga a sorozat a mostani társszerző, Gecsényi Lajos korábbi országos levéltári főigazgató kezdeményezésére halad lassanként előre, ami szintén elismerésre méltó nagy teljesítmény.) A jegyzetapparátus egyrészt pótolja a jegyzőkönyvek mellékleteibe nem férő előterjesztéseket. Ez pontos és részletes ismertetést követel meg, aminek a két szerző megfelel. Másrészt el kell juttatni az előterjesztést a végleges határozathoz, rendelethez vagy törvényhez, illetve törvényerejű rendelethez, vagyis a könyvtári forrásokhoz. Ez nemcsak a *Magyar Közlönyt* vagy a *Határozatok Tárát*, hanem a *Szabad Népet* és a *Szabad Földet* is jelenti. Ha a határozat nem nyilvános, akkor marad az ismertetés. Végül a jegyzetek egyéb apróbb tájékoztató bejegyzéseket is tartalmaznak, mondjuk, amikor hiányzik a levéltári anyagból egy-egy irat. Például 1953. július 23-án tárgyalt a kormány a tanácsok főfelügyeletéről, de előterjesztés nincs mellékelve, bár egy kis cédula jelzi, hogy 1981. március 16-án emelték ki, mert Gáspár Sándor kérte el az anyagot, és persze nem adta vissza. Vajon minek kellett neki egy közel harmincéves előterjesztés, és vajon hova került?

Szintén a sorozat tradíciójának része, hogy a nevek nincsenek megjegyzetelve. Ezzel messzemenően egyetértek, hiszen az ismertebb személyek lexikonokban és a Wikipédián megtalálhatóak. Másrészt valamennyi nevet nem lehet életrajzzal ellátni, végül vannak, akik nagy nehézségek árán megírhatók, de ez az így is többéves munkát elhúzta volna további legalább egy esztendővel. Az egyetlen kivétel az 1953. július 24-i ülés, ahol egy szovjet tanácsadó, bizonyos N. M. Ricskov volt jelen, és hozzá is szólt az ügyességről szóló napirendhez.

Itt vetődik fel az interneten való közzététel kérdése. Ez már most, ebben a formában előnyös lenne, de még inkább az át-

dolgozott és az Arcanum Digitális Tudománytár adattárának, vagyis keresőrendszerének megfelelő változat. Ekkor azonban újra kellene kezdeni az egész munkát. Ez személyi és anyagi okból még a távoli jövő.

Két bevezető található a kötetben, az egyik a Baráth Magdolna által írt tartalmi, a másik a két szerző közös munkája, a szerkesztői bevezető. Utóbbi pontosan összefoglalja mindazt, amit a könyv okos használatáról tudni kell.

Baráth Magdolna politikatörténeti összefoglalót készített a kötethez, ami annál indokoltabb, miután Nagy Imre miniszterelnöksége és annak főbb tartalma szovjet politikai elhatározás eredménye volt. Mindjárt az első mondat erős felütést tartalmaz és emlékeztet a rendszerváltás előtti és alatti történészi teljesítményekre. „A történeti irodalom napjainkban egyre gyakrabban mossa egybe az 1950-es évek első felét, az ún. Rákosi-korszakot (sőt az egész 1945–1956 közötti időszakot), és nem értékeli jelentőségének megfelelően az 1953-ban bekövetkezett fordulatot, noha e kérdés tanulmányozásának fontosságára Szabó Bálint már az 1980-as évek elején felhívta a figyelmet. Akkori megállapításainak egy része ma is helytálló, az azóta ismertté vált források ugyanakkor pontosítják, módosítják az általa rajzolt képet.” Ezt alátámasztva a szerző többször hivatkozik az ugyancsak elhunyt Urbán Károly munkáira is. Történetírásunk egyik vitakérdésére tapintott rá Baráth Magdolna, amely már egy nagydoktori disszertáció védésén megosztotta a szakmát, és amely disszertáció mindent besöpört Rákosi neve alá, bár az egyes szakaszokat finoman elkülönítette egymástól. Ez a finom elkülönítés aztán az emlékezetpolitika síkján eliminálódott. A magam részéről maradéktalanul egyetértve a szerzővel most úgy tenném fel a kérdést, hogy az „új szakasz” a Rákosi-korszak egy epizódja volt csupán, vagy önálló időszak? A múltpolitikát illetően annak idején Szabó Miklós úgy fogalmazott, hogy két élesen összeegyeztethetetlen tradíciót lát 1948–1953 és 1953–1954-ben. Vajon így van-e, vagy igaz az az állítás, hogy Rákosi szervezetileg tudta ellensúlyozni – végszükség esetén megkontrázni – Nagy Imrének a kormányzati adminisztráción keresztül érvényesíteni próbált lépéseit?

A kormányzat státuszát mutatta, hogy 1953. július 9-én a Politikai Bizottság (PB) még a gabonabegyűjtési terv végrehajtása mellett ágált, egy nap múlva, vagyis 10-én a kormány – napirend előtt – Nagy Imre javaslatára utasította a begyűjtési és az igazságügy-minisztert a téeszekből és téeszcsékből való ki lépés engedélyezésére, a beadási kötelezettségek csökkentésére, a begyűjtési hátralékok és kirótt kártérítések törlésére, illetve csökkentésére vonatkozó határozati javaslatok kidolgozására. Ugyancsak ezen, vagyis a legelső kormányülésen határozták el az amnesztiát, a kitelepítések megszüntetését, az internálótáborok felszámolását. A jegyzőkönyv szerint a kormánytagok (Darvas József, Gerő Ernő, Kiss Árpád, Bata István) nemcsak támogatták, de további javaslatokkal segítették a pozitív intézkedéseket. Rákosi nem tudta megállítani Berija lefogása után sem a gőzerővel előrenyomuló Nagy Imrét, ezt mutatja a július 22-i PB-ülés, ahol Hegedüs András a miniszterelnök egyik első helyettese és földművelésügyi miniszter a mezőgazdaság terén elkövetett hibák kijavításáról készített terjedelmes elaborátumot, és amely alapja lett a mezőgazdaságban bekövetkező változásoknak. Később Farkas Mihály vette át a primet Nagytól a PB-ben és a pártapparátusban. Ő a státuszát Nagynak köszönhette, és intenzíven élt is vele. 1953. második felében nem Rákosi ellensúlyozta Nagyt, hanem épp fordítva, Nagy Imre ellenőrizte az MDP Politikai Bizottságát a kormányra építkezve. Az első hónapokban hetente üléseztek, és olyan tempót diktáltak, hogy azt nem lehetett követni a pártapparátussal. Azokat a napirendeket, amelyek nem értek az ülésbe, körözeses szavazással döntöttek el. Összesen 282 ilyen döntés született, például a gyapottermeltetési vállalat megszüntetése, a sütőipar átszervezésének létszámigénye, egyes minisztériumok terve vitás kérdések rendezésére, az Országos Szociálpolitikai Központ felállítása.

Nagy Imre kétszer módosította a minisztertanács ügyrendjét. Megszüntette a szűk körű döntéshozatalt, vagyis a kormány elnökségét. Minden miniszter jelen volt, húsz-huszonegy ember, plusz a meghívottak. Hallgatták az intézkedéseket, nemegyszer Nagy Imre dörgedelmeit. Így akarta kézben tartani Nagy a tes-

tületet. A több mint ötszáz fős minisztertanács titkárság létszámát csökkentette, ugyanakkor meg is erősítette. Saját titkársága a miniszterek feletti ellenőrzés szerve lett. Visszautasíthatott előterjesztéseket, a belügy, a külügy és a honvédelem kivételével bármilyen anyagot bekérhetett a kabinetektől és jelen lehetett a miniszterelnök személyes megbízottja a minisztériumok legfontosabb szerve, a kollégiumok ülésein. Két titkárságvezető a kormány ülésein, a miniszterekkel egyenrangúan vett részt. Az egyik *Némethy Béla*, a titkárság elnöki csoportjának vezetője, a másik *Gergely Miklós*, a titkárság terv- és pénzügyi csoportjának vezetője volt. Utóbbi az első tizenhét ülésen vett részt és a miniszterekkel egyenrangúan szólalt meg. E két emberről keveset tudunk, érdemes lenne tevékenységüket felderíteni. A titkárságon belül erős, nyolcvanöt fős tanácsírányító apparátus létesült, a Helyi Tanácsok Titkársága, amely a későbbiekben szerepet játszott az új tanácstörvény kidolgozásában közvetlenül Nagy Imre felügyelete alatt. Az ülésen egy véletlen elszólásból tudhatjuk, hogy a titkárság nagyobb szerepet vitt, mint sejthetjük. Gerő Ernő 1954. január 14-én egy elmaradt napirend esetében azt javasolja, hogy az kerüljön a minisztertanács titkársága elé (1997. oldal).

Az kétségtelen, hogy Nagy Imre minisztertársait nem válogathatta meg, de nem is igen volt erre ideje. Hogy kormányfő lett, ez váratlanul érte őt magát is. Elég volt a kormányprogramot összeállítania. Ezzel együtt kezdettől támogatókat talált elképzelései végrehajtásához. Döntő volt Gerő Ernő segítsége, de ide vehetjük Hegedüs Andrást, Erdei Ferencet, Bognár Józsefet és esetenként másokat is. Különös, hogy az egyetlen személy, akivel a kormányt megerősítette, Apró Antal volt. November 11-én az érintett és Rákosi jelenlétében kezdeményezte a PB előtt a jelölést a minisztertanács elnökhelyettesi státuszára, amit a PB elfogadott, így december 11-étől Apró kormánytagként vett részt a minisztertanács ülésén. Mi lehetett ennek az oka? Az egyik tényező, hogy Apró Antal 1953. november 5-én előterjesztett egy negyvenoldalas elaborátumot a munkásság munkakörülményeiről, szociális és kulturális helyzetéről. Szemléletes képet adott a munkásság nyomorúságáról. A történetírás mind a mai

napig nem figyelt eléggé erre az előterjesztésre, Rákosi viszont minden jel szerint megrendült tőle. Olyannyira, hogy mindjárt a további feladatokat vállaló különbizottság élére tornázta magát, nehogy kimaradjon a jóból. Nagy Imrének kapóra jött a pillanat, nem akarta, hogy ez az ügy szigorúan a párt, vagyis Rákosi fennhatósága alatt maradjon, így Aprót a munkásság helyzetének javítására hozhatta maga mellé a kormányba. Másrészt amiatt, mert szorgalmas végrehajtó embernek ismerhette, aki nem nagy politikus, de azt a feladatot, amellyel megbízzák, szívesen és pontosan végrehajtja. Olyannyira bízott Apróban, hogy ezzel egyidejűleg Gergely Miklós eltűnt az ülésekről.

Nagy némely minisztert el is távolíthatott volna maga mellől, de ezt feltehetően túlzottan időigényes és körülményes eljárásnak ítélhette. Ezzel együtt keményen felelősségre vonta a minisztertanács 1953. december 22-i ülésén Olt Károlyt és helyettesét, illetve az egész elbürokratizálódott Pénzügyminisztériumot, mert az egész bűnös adórendszert és az adóbeszedési gyakorlatot igyekeztek mentegezni. Ebben Gerő is támogatta Nagy Imrét. Olt a testület előtt megszégyenülten fogadkozott, hogy kijavítja hibáit. Egyben ez az ülés egy új adórendszer kiindulási alapja volt.

A kérdés most már az, hogy 1953 második felében, 1954 legelején történt-e jelentős fordulat a magyar politikában, hogy azt másként lehet-e minőségében értékelni, mint a Sztálin és Rákosi nevével fémjelzett gyakorlatot? Más szóval megtörtént-e a „buharini fordulat”? A könyv beható tanulmányozása nyomán megkísérrelhetjük a választ. Három elemét emelném ki a változásnak. A gazdaságpolitikait, az igazságszolgáltatásit és az agrárpolitikait. A gazdaságpolitikai fordulat rendkívül gyorsan bekövetkezett, és azt a célt szolgálta, hogy egy humánusabb, élhetőbb rendszert teremtsen, hogy az „aranytojást tojó tyúkot” süssük ki és együk meg. A tempó szédítő volt, és az átgondoltságot nagyrészt nélkülözte. Fél év elteltével borult a minisztertanács munkaterve, a miniszterek képtelenek voltak követni az előírt sebességet, de még súlyosabb volt az 1954. évi terv inkonzisztenciája, no jó, ezt igazán senki nem vette komolyan, nyilvánosságra sem kellett hozni, ez a kormány belügye

maradt. A legzavaróbb az 1954-es költségvetés összeállításával kapcsolatos káosz volt, fél év kellett, mire össze lehetett valahogy hozni és az Országgyűlés elé terjeszteni. Volt ellentmondás az intézkedésekben is. Nem volt például könnyű az adott keretek között eldönteni, hogy mi a jobb, a centralizáció vagy a decentralizáció. A centralizációs intézkedések viszont ráirányították Nagy Imre figyelmét a tanácsrendszer problémájára. Ilyen központosítást hajtottak végre az úthálózat javításában. A MÁVAUT Autóbuszközlekedési Vállalat megszüntetése és kilenc igazgatóság létrehozása ezzel szemben decentralizációs lépés volt, nem is beszélve arról, hogy más vállalatok is önállósodhattak, ahol 50, illetve 100 autó állt rendelkezésre. Az államapparátus csökkentése, vagy, ahogy akkor nevezték, a racionalizálása évtizedekre megoldhatatlan feladatot jelentett, de először a Nagy-kormány alatt indult el ez a folyamat. Az Állami Ellenőrzési Központ vezetésével egyfajta önrevíziós gyakorlat jött létre, hibákkal teletűzdelve, 1956-ban Gerő Ernőék bicskája is beletört. Ennek egyik tanulságos kudarca a Város- és Községgazdálkodási Minisztérium megszüntetésének visszacsinálása 1954 elején.

Az igazságszolgáltatás átalakítása jobban sikerült azzal a céllal, hogy szűnjön meg a tömeges represszió, ez tartósan maradjon is fenn, és ennek szervezeti keretei teremtdjenek meg.

Végül a legfontosabb, az agrárpolitikai váltás, amiben leginkább otthon volt Nagy Imre, azt a célt szolgálta, hogy ösztönözze a mezőgazdaságban dolgozó embereket a termelés felfuttatására, tegye érdekeltté őket az intenzív agrárgazdaság művelésére. Ezt számos jól átgondolt intézkedés segítette, gondolok itt az 1953. október 31-i Központi Vezetőségi (KV-) határozatra és a december 23-i közös KV- és minisztertanácsi döntésre a mezőgazdaság termelésének fejlesztéséről. Emellett azt is látnunk kell, hogy Nagy Imre nemcsak politikai fordulatot vezényelt, hanem fű alatt strukturális változást is elkezdett végrehajtani, és ennek mindenekelőtt a mezőgazdaság volt a terepe. Nevezetesen a piaci viszonyok lassú, fokozatos bővítését vitte véghez, és ez volt az igazi változás. A sztálinista fordulat ugyanis mindenekelőtt a piac szinte teljes beszűntetésében ragadható meg. Nem

lehetett ez száz százalékos, a pénzforgalom fennmaradt, ez valamelyest tükrözte az értékarányokat, megmaradtak az élelmi-szerpiacok, a kiskereskedelem szerény elemei, a feketegazdaság stb. A Nagy-kormány ezt kezdte legalizálni. Az adók csökkentése és az adóbüntettek enyhítése, a beszolgáltatás visszaszorítása és a felvásárlás előtérbe állítása, a magántermelés ösztönzése, a szerződéses termeltetés áthangolása, a középparasztság segítése, a sertéshízlalási akció meghirdetése, a szabadabb kilépés lehetősége a téeszekből és téeszcsékből, a falusi kereskedelem erősítése, a gabona, a levágott sertés, marha, juh, borjú szabadpiacának tágitása mind-mind a piaci viszonyok szerény javítását szolgálta. Hozzátehetjük, hogy a kisipar és a helyi ipar bővítése és segítése is. De közvetetten idevehetjük az agrárértelmiség megszervezésének lépéseit, vagyis a felsőoktatás erősítését, és szeptember 4-én a Mezőgazdasági Tudományos Tanács létrehozását, amely az év végi nagyszabású agrárhatározatban főszerepet játszott. Az árupiac mellett a munkaerőpiac mozgásának apró lépéseit is segítette a kormány. Ilyen volt a traktorosok visszaengedése a mezőgazdaságba.

Nagy Imrénél a vele szemben vitákat kiváltó, 1945–1949-es évek szándéka munkált, vagyis a lassú előrehaladás a szövetkezeti rendszer irányába, ami az egyéni gazdálkodás tartós jelenlétét, a piaci, türelmes és emberarcú szocializmus megvalósítását nem zárta ki. Ez az elgondolás a Szovjetunió politikai és gazdasági támogatása nélkül nem valósulhatott meg, de Hruscsov és társai fejében ennek a belátásához az 1956-os forradalomra volt szükség.

Az állampárti rendszerben – a politológiai és a történeti irodalomban elterjedt felfogással ellentétesen – a pártcentrikus hatalmi felfogás 1953 második felében Magyarországon megváltozott, és Nagy Imre és szövetségesei révén a főhatalom intézménye a kormány lett. A minisztertanácsi jegyzőkönyveket tartalmazó kötet ezt jól illusztrálja. Ez egyedi jelenség volt a magyar, de a régió többi országának történetében is. A későbbiekben, Kádár János idején a két testület szimbiózisa megvalósult, és csak a válság hatására, a nyolcvanas évek második felében kerekedett felül a kormányzat, de ez egyben Kádár be-

folyásának megszűnését jelentette. Németh Miklós kormányfő egyenesen kijelentette, hogy mentes az MSZMP fennhatóságától. Ez azonban a krízis, egyben az önfeladás időszak volt.

Mindenesetre a kötet arra hívja fel a figyelmet, hogy az állampárt és az állam viszonyának, magának az államszervezet szerepének mélyebb vizsgálata még tartogat érdekességet a történészek számára.

Feitl István